

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حوادث فتنه منطقه شام (سوریه) قبل از ظهور

بازیگران داخلی، منطقه ای و بین المللی بحران فتنه شام و سوریه قبل از ظهور

رمزگشایی از چهره های تاثیر گذار جنگ سوریه قبل از ظهور

۱. ذکر عبارت "حوادث منطقه شام و سوریه" از باب عطف "خاص بر عام" است که در اسلوب قرآن نیز به کار رفته است (حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى؛ سوره بقره، آیه ۲۳۸)؛ فایده این گونه عطف و ذکر خاص به صورت جداگانه بعد از عام، برای بیان اهمیت آن است. در ما نحن فیه نیز هرچند در احادیث از دیگر مناطق شام سخن به میان آمده است اما محدوده اختلاف رمحان و جنگ با تعیین کلیدواژه هایی همچون «دمشق» پایتخت سوریه (يَسْتَوِي عَلَى مَنبَرٍ دِمَشْقُ؛ نعمانی، الغيبة، ص ۳۰۶. حنبلی، فرائد فوائد الفكر فی الإمام المهدي المنتظر، ص ۲۹۹). «حمص» در جنوب سوریه و «حلب» در شمال سوریه (الْكُورُ الْخَمْسُ: ... وَ حَمَصٌ وَ حَلَبٌ: از مناطق واقع در سوریه؛ نعمانی، الغيبة، ص ۳۰۴). «وادی یابس در درعا» جنوب سوریه (يُخْرَجُ ابْنُ آكَلَةَ الْأَكْبَادِ مِنَ الْوَادِي الْيَابِسِ: محل ورود سفیانی؛ شیخ صدوق، کمال الدین، ج ۲، ص ۶۵۱). «قرقیسیاء» در شرق سوریه (يَمُرُّ جَيْشُهُ بِقَرْقِيسِيَاءَ: جنگ سفیانی در شرق سوریه قبل از حمله به عراق؛ نعمانی، الغيبة، ص ۲۸۰). به روشنی نشان می‌دهد که فتنه شام بیشتر بر سوریه متمرکز شده است.

فتنه منطقه شام قبل از ظهور صحنه رویارویی، اختلاف بین رمحان (جریان اصبه و جریان ابقع)، حضور ترک ها و رومی ها خواهد بود که سرانجام منجر به قدرت رسیدن آخرین حاکم دمشق قبل از ظهور (سفیانی) خواهد گردید. سفیانی که توسط مثلث "روم، یهود و عرب" حمایت و پشتیبانی می شود ابتدا بر دمشق و سایر مناطق الکور الخمس مسلط می گردد و آنگاه بعد از پیروزی در جنگ قرقیسیا، عزم حمله به عراق را خواهد داشت. در این نوشتار با روش کتابخانه‌ای و رویکرد توصیفی - تحلیلی و با استناد به منابع معتبر روایی، ترتیب "فتنه حوادث منطقه شام قبل از ظهور" ترسیم خواهد شد.

واژگان کلیدی

مهدویت، علائم ظهور، فتنه، منطقه شام، سوریه، قبل از ظهور، سفیانی، دمشق

دیدبانی حوادث کشورهای تاثیر گذار و نقش آفرین در عصر ظهور

چند کانون مرکزی در تحولات و حوادث قبل از ظهور و آینده جهان، وجود دارد که شناخت و رصد کردن تحولات مربوط به آنها از اهمیت زیادی برخوردار است و می تواند ما را در تحلیل درست رویدادها و مباحث مرتبط با آخرالزمان و ظهور امام زمان(ع) در علم "آینده پژوهی"، یاری دهد. این کانون های مرکزی عبارت است از: منطقه شام و سوریه، ایران، عراق، فلسطین و عربستان؛ کشورهای مذکور در جغرافیایی عصر ظهور و در مثلث "مکه - کوفه - قدس"، مرکز تحولات و رویدادهای مهمی خواهند بود و در آینده این کشورها، قبل از ظهور اتفاقاتی بسیار سریع و شگفت آور رخ خواهد داد که تاثیرات داخلی و منطقه ای و حتی جهانی خواهند گذاشت.

بنابراین دیده‌بانی سیاسی و نظامی این کشورها در هر برهه ای از زمان، می تواند اهمیت استراتژیک و آینده پژوهانه مهدوی، داشته باشد. و این امر محقق نخواهد شد جز با رصد تحولات و نشانه های ظهور و بویژه حوادث در احادیثی که به حوادث و اتفاقات قبل از علائم و نشانه های حتمی ظهور در کشور سوریه، عراق، عربستان و ... اشاره دارند. از اینرو، شناخت این علائم، تکلیف آور خواهد بود (معرفة علائم الظهور، الظاهر هو وجوبها؛ حذرا عن الوقوع فی الضلالة و دفعا للضرر المحتمل).^۱

همچنین، از نظر علم آینده پژوهی و مطالعه رویدادهای آینده و تحلیل آنها، هر نوع علامت و سیگنال مورد توجه قرار می گیرد و نمی توان به آنها بی اعتنا بود. در واقع آینده پژوهی در صدد ایجاد آمادگی در مردم در حالت ها و سناریوهای مختلف است و می کوشد مردم در برابر حوادث آینده غافلگیر نشده و تکالیف و مسئولیت های خود را فراموش نکنند.

فتنه شام قبل از ظهور

روایات متعددی در مورد حوادث قبل از سفیانی در جوامع روایی موجود است. این احادیث مربوط به کشورهای مختلف حادثه خیز قبل از ظهور در مثلث "عراق، منطقه شام و فلسطین" است. از جمله طبق احادیث صحیحه و موثق در کتاب الغیبه نعمانی و الغیبه شیخ طوسی، قبل از خروج سفیانی سلسله حوادثی در "فتنه منطقه شام" رخ می دهد که در ادامه به تفصیل مورد بررسی قرار می گیرند:

روایت اول: حدیث رجفة الشام در الغیبه شیخ طوسی

از جمله روایاتی که حوادث منطقه شام قبل قیام سفیانی را ترسیم کرده است در روایت موثق^۲ از امام علی در کتاب الغیبه شیخ طوسی است که به طریق دیگر در کتاب الغیبه نعمانی نیز تکرار شده است، مراحل و حوادث قبل از خروج سفیانی در منطقه شام چنین نقل شده است:

---

۱. صافی گلپایگانی، منتخب الأثر فی الإمام الثانی عشر، ج ۳، ص ۳۰۳.

۲. در سند حدیث رجفة الشام، راویان ثقه و مهمل وجود دارد. اما قدماء به احادیث راویان مهمل عمل می کرده اند (أن القدماء كانوا يعملون بالمهمل كالممدوح؛ شوشتری، قاموس الرجال، ج ۱، ص ۴۴. رحمان ستایش، توثیق و تضعیف قواعد توثیق راویان، ص ۸۸-۹۰). کما اینکه متاخرین نیز عدم ذکر راوی در کتب رجال، را دلیل ضعف راوی نمی دانند. (بروجردی، نهاییة التقرير، ج ۱، ص ۲۷۱). اما اشکال اصلی سند، قرار گرفتن مغیره بن سعید در طریق حدیث است. او دو دوره متمایز را در حیاتش پشت سر گذاشته است. مدتی بر مذهب حق بوده و در آن دوران از راویان امام باقر به شمار میرفته اما بعدها موسس فرقه مغیره گردید و مورد لعن امام صادق قرار گرفت (کشی، الرجال، ص ۱۹۲ و ۲۲۳). لکن قدحی بر نقل احادیث وی در "دوران استقامت" وارد نمی شود. مضاف بر اینکه محتوای حدیث همچون اختلاف و فتنه شام، خسف حرستا و خروج سفیانی در دیگر احادیث معتبر شیعی نیز گزارش شده است.

إِذَا اخْتَلَفَ رُمَحَانِ بِالشَّامِ فَهُوَ آيَةٌ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ تَعَالَى قِيلَ ثُمَّ مَهْ (ماذا) قَالَ ثُمَّ رَجَفَتْ تَكُونُ بِالشَّامِ يَهْلِكُ فِيهَا مِائَةٌ أَلْفٍ يَجْعَلُهَا اللَّهُ رَحْمَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَ عَذَابًا عَلَى الْكَافِرِينَ فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ فَانظُرُوا إِلَى أَصْحَابِ الْبَرَادِينِ الشَّهْبِ وَ الرِّايَاتِ الصُّفْرِ تُقْبَلُ مِنَ الْمَغْرِبِ حَتَّى تَحُلَّ بِالشَّامِ^١ ... فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ فَانظُرُوا حَسَفَ قَرْيَةً مِنْ دِمَشْقَ يُقَالُ لَهَا حَرَسْتَا فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ خَرَجَ ابْنُ آكَلَةَ الْأَكْبَادِ مِنَ الْوَادِي الْيَابِسِ حَتَّى يَسْتَوِيَ عَلَى مَنبَرِ دِمَشْقَ فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ فَانظُرُوا خُرُوجَ الْمَهْدِيِّ^٢.

وقتی دو نیزه مخالف هم (دو جبهه نظامی) در منطقه شام درگیر شوند، آن نشانه از نشانه های خدا است. گفته شد: سپس چه می شود؟ فرمود: رجفة در منطقه شام است که بیش از صد هزار نفر (کنایه از کثرت کشته ها) هلاک می شوند که برای مومنان رحمت و برای کافران عذاب است، سپس در انتظار ورود نیروهای نظامی پرچم های زرد رنگ از مغرب منطقه شام و نیز البرادین الشهب باشید که به تحولات فتنه شام وارد خواهند شد ... سپس در انتظار خسف منطقه حرستا دمشق در سوریه باشید و بعد از آن منتظر خروج سفیانی، پسر هند جگرخوار باشید که از وادی یابس (مرز بین اردن و سوریه در منطقه درعا در جنوب سوریه) خروج می کند تا بر دمشق در سوریه تسلط یابد و بعد از آن منتظر ظهور و قیام امام عصر باشید.

لازم به ذکر است مضمون و محتوای حدیث فوق (حدیث رجفة الشام) در منابع اهل سنت همچون: البدء و التاريخ^٣ مقدسی، فرائد فوائد الفكر^٤ حنبلی، عقد الدرر^٥ مقدسی شافعی، احوال یوم القیامة و علاماتها الكبرى^٦ سفارینی به نقل از امام علی نیز ذکر شده است.^٧

روایت دوم: حدیث جابر جعفی از امام باقر در الغیبة نعمانی

١ . شیخ طوسی، الغیبة، ص ٤٦١. مجلسی، بحار الانوار، ج ٥٢، ص ٢١٦.

٢ . نعمانی، الغیبة، ص ٣٠٥. مجلسی، بحار الانوار، ج ٥٢، ص ٢٥٣.

٣ . المقدسی، البدء و التاريخ، ج ٢، ص ١٧٧.

٤ . حنبلی، فرائد فوائد الفكر فی المهدي المنتظر، ص ٢٩٩.

٥ . مقدسی شافعی، عقد الدرر فی أخبار المنتظر، ص ٨٤.

٦ . سفارینی نابلسی، احوال یوم القیامة و علاماتها الكبرى، ص ٢٤. به نقل از: شوشتری، احقاق الحق، ج ٢٩، ص ٥٨٧.

٧ . ر.ک: کورانی، معجم الاحادیث المهدي، ج ٤، ص ١٢١-١٢٣.

البته ترتیب دقیق‌تر "حوادث و نشانه‌های قبل از خروج سفیانی" در منطقه شام در ضمن حدیث جابرجعفی از امام باقر در کتاب الغیبه نعمانی ذکر شده که جزئیات این حوادث را به تفصیل بیان کرده است. لازم به ذکر است، حدیث جابرجعفی از امام باقر از چند طریق سندی مختلف و در چندین کتاب معتبر حدیثی شیعه از جمله: کتاب الغیبه نعمانی^۱، کتاب التفسیر عیاشی^۲، کتاب الغیبه شیخ طوسی^۳، کتاب الاختصاص^۴ و کتاب الارشاد^۵ شیخ مفید و در منابع حدیثی متاخر همچون بحارالانوار^۶ علامه مجلسی، ذکر شده است؛ لکن، کامل‌ترین شکل این روایت از نظر متن و سند، در کتاب الغیبه نعمانی بیان شده است. لازم به ذکر است، حدیث جابر جعفی از امام باقر -در تشریح حوادث فتنه شام قبل از ظهور- حدیث صحیحہ اعلائی^۷ و در زمره "معتبرترین" احادیث مهدویت از دیدگاه وثاقت سندی و محتوایی می‌باشد.^۷

در کتاب الغیبه نعمانی، ترتیب "حوادث قبل از سفیانی" در منطقه شام نیز چنین خواهد بود:

وَجِيئُكُمْ الصَّوْتُ مِنْ نَاحِيَةِ دِمَشْقَ بِالْفَتْحِ وَ تَحْسَفُ قَرْيَةٌ مِنْ قَرْيِ الشَّامِ تُسَمَّى الْجَابِيَّةَ وَ تَسْقُطُ طَائِفَةٌ مِنْ مَسْجِدِ دِمَشْقَ الْأَيْمَنِ وَ مَارِقَةٌ تَمْرُقُ مِنْ نَاحِيَةِ التُّرْكِ وَ يَعْقُبُهَا هَرَجُ الرُّومِ^۸ وَ سَيُقْبَلُ إِخْوَانُ التُّرْكِ حَتَّى يَنْزِلُوا الْجَزِيرَةَ^۹ وَ

۱. نعمانی، الغیبه، ص ۲۷۹.

۲. عیاشی، التفسیر، ج ۱، ص ۶۴ و ۲۴۴. ج ۲، ص ۲۴۱.

۳. شیخ طوسی، الغیبه، ص ۴۴۲.

۴. شیخ مفید، الاختصاص، ص ۲۵۵.

۵. شیخ مفید، الارشاد، ج ۲، ص ۳۷۲.

۶. مجلسی، بحارالانوار، ج ۵۲، ص ۲۱۲ و ۲۳۷.

۷. رک: جلال‌الدین علی‌الصغیر، علامات‌الظهور بحث فی فقه‌الدلالة و السلوک، ج ۲، ص ۱۶۱-۱۶۴. رستمی، بررسی توصیفی و تحلیلی

کتاب الغیبه شیخ طوسی، ص ۶۱-۶۵ آیتی، تاملی در نشانه‌های حتمی ظهور، ص ۸۴. ری شهری، دانشنامه امام مهدی، ج ۷، ص ۱۰۰ و ۱۲۵.

۸. در نسخه الاختصاص شیخ مفید، تعبیر مرج الروم، می‌باشد (شیخ مفید، الاختصاص، ص ۲۵۵).

۹. در نسخه تفسیر العیاشی، فإذا رأیت التُّرکَ جازوها فأقبلت التُّرکَ حتی نزلت الجزيرة، می‌باشد (عیاشی، التفسیر، ج ۱، ص ۶۴).

سُتْقِبِلْ مَارِقَةَ الرُّومِ حَتَّى يَنْزِلُوا الرَّمْلَةَ ... ثُمَّ يَخْتَلِفُونَ عِنْدَ ذَلِكَ عَلَى ثَلَاثِ رَأْيَاتٍ رَأْيَةَ الْأَصْهَبِ وَرَأْيَةَ الْأَبْقَعِ وَرَأْيَةَ السُّفْيَانِيِّ.^۱

... صوتی بر دمشق همراه با فتح برای شما می‌آید و خسف در منطقه جاییه رخ خواهد داد و بخشی از مسجد دمشق نیز تخریب خواهد شد، سپس خروج کنندگانی در منطقه شام از سمت ترکها، ساکنان واقع در نواحی هم‌مرز با ترکها خروج خواهند کرد (ادعای استقلال مناطق کردنشین سوریه در عصر ظهور) و آنگاه هرج الروم (فتنه، اختلاف و قتل و چه بسا جنگ جهانی بین رومی‌ها و کشورهای غربی) را فرا خواهد گرفت. اخوان الترتک، پیشروی نظامی خویش را تا مناطق الجزیره سوریه ادامه می‌دهند (جزیره الشام، به مناطق شمال شرق سوریه متصل به مرز عراق اعم از الحسکه و دیر الزور و الرقة، اطلاق می‌شود)؛ و نیز خروج کنندگانی از رومی‌ها (همیمانان غربی یهودیان صهیونیست) در منطقه رمله (نزدیک بیت المقدس) در فلسطین نیروی نظامی پیاده می‌کنند ... سپس سه پرچم نظامی اصهب، ابقع و سفیانی در منطقه شام با یکدیگر به جنگ و اختلاف خواهند پرداخت.

لازم به ذکر است بخشی از محتوای حدیث جابر جعفی از امام باقر، نیز در کتاب نفیس و گرانبهای "الاصول الستة عشر" (از معدود میراث باقی مانده از "اصول اربعمائه" می‌باشد که شانزده اصل از مصنفات شیعه امامیه در این کتاب، احیاء شده است) به طریق و سند متفاوت "جعفر شرع الحضرمی از ابراهیم بن جبیر از جابر جعفی از امام باقر" وجود دارد.^۲ مضاف بر اینکه، محتوای حدیث جابر از امام باقر در کتاب اهل سنت از جمله: در کتاب عقد الدرر مقدسی شافعی^۳، الفصول المهمة ابن صباغ مالکی^۴، نیز گزارش شده است.

---

۱. نعمانی، الغیبه، ص ۲۷۹. شیخ مفید، الاختصاص، ص ۲۵۵. شیخ طوسی، الغیبه، ص ۴۴۲. عیاشی، التفسیر، ج ۱، ص ۶۴ مجلسی، بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۲۳۷.

۲. در این کتاب نفیس و گرانبهای، اصل پنجم احیاء شده از "اصول اربعمائه" شیعه، اصل جعفر بن محمد بن شرع حضرمی است؛ این اصل، چهار نوع اخبار دارد. از جمله آن: اخبار و احادیث جعفر شرع حضرمی از ابراهیم بن جبیر از جابر جعفی از امام باقر که بخشی از محتوای آن چنین است: جَعْفَرُ عَنْ اِبْرَاهِيمَ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: قَالَ لِي مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: ضَعْ خَدَكَ الْأَرْضَ، وَ لَا تُحَرِّكْ رَجْلَيْكَ حَتَّى ... (عدة محدثين، اصول الستة عشر طبع دار الحديث، ص ۲۴۸).

۳. مقدسی شافعی، عقد الدرر فی أخبار المنتظر، ص ۱۲۴ و ۷۹.

۴. ابن صباغ مالکی، الفصول المهمة، ج ۲، ص ۱۱۳۱.

لازم به ذکر است هرچند در احادیث از دیگر مناطق شام سخن به میان آمده است اما ذکر عبارت "حوادث منطقه شام و سوریه" از باب عطف "خاص بر عام" است که در اسلوب قرآن نیز به کار رفته است (حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى؛ سوره بقره، آیه ۲۳۸)؛ فایده این گونه عطف و ذکر خاص به صورت جداگانه بعد از عام، برای بیان اهمیت آن است. در ما نحن فیه نیز محدوده اختلاف رمحان و جنگ در فتنه شام با تعیین کلیدواژه هایی همچون «دمشق» پایتخت سوریه (يَسْتَوِي عَلَى مَنبَرٍ دِمَشْقٍ؛ نعمانی، الغیبه، ص ۳۰۶. حنبلی، فرائد فوائد الفکر فی الإمام المهدی المنتظر، ص ۲۹۹) «حمص» در جنوب سوریه و «حلب» در شمال سوریه (الْكُورُ الْخَمْسُ: ... وَ حَمَّصٌ وَ حَلَبٌ: از مناطق واقع در سوریه؛ نعمانی، الغیبه، ص ۳۰۴) «وادی یابس در درعا» جنوب سوریه (يَخْرُجُ ابْنُ آكَلَةَ الْأَكْبَادِ مِنَ الْوَادِي الْيَابِسِ: محل ورود سفیانی؛ شیخ صدوق، کمال الدین، ج ۲، ص ۶۵۱) «قرقیسیاء» در شرق سوریه (يَمُرُّ جَيْشُهُ بِقَرْقِيسِيَاءَ: جنگ سفیانی در دیرالزور شرق سوریه قبل از حمله به عراق؛ نعمانی، الغیبه، ص ۲۸۰) به روشنی نشان می‌دهد که فتنه شام بیشتر بر سوریه متمرکز شده است.

فتنه شام، طولانی و تا ظهور ادامه دارد

و البته منطقه شام قبل از ظهور کماکان آستان حوادث، فتنه و شعله جنگ بوده و این آتش فتنه خاموش نخواهد شد و تا زمان ظهور ادامه خواهد داشت و هرگاه تصور این می‌رود که بحران شام و جنگ سوریه در حال حل و فصل است، ناگهان شعله های فتنه همچون آتش زیر خاکستر از جایی دیگر خود را آشکار می‌سازد:

تَكُونُ بِالشَّامِ فِتْنَةٌ كُلَّمَا سَكَنتُ مِنْ جَانِبٍ طَمَّتْ مِنْ جَانِبٍ، فَلَا تَنْتَاهِي حَتَّى يُنَادِيَ مُنَادٍ مِنَ السَّمَاءِ: إِنَّ أَمِيرَكُمْ قُلَانٌ (مقدسی شافعی، عقدالدرر فی اخبار المنتظر، ص ۷۵)

در منطقه شام، فتنه خواهد بود و هر گاه از گوشه‌ای آرام گیرد از جانب دیگری سر برمی‌آورد و این فتنه پایان نمی‌پذیرد مگر آنگاه که منادی از آسمان ندا می‌کند: فرمانروایی شما فلانی (امام مهدی) است.

فتنه شام که محل اختلاف بین ترک و روم، عرب و عجم نیز است، راهی برای آن یافت نخواهد شد؛ بنابراین فتنه شام طولانی و تا زمان ظهور ادامه خواهد داشت:

لَا يَظْهَرُ الْقَائِمُ حَتَّى يَشْمَلَ النَّاسَ بِالشَّامِ فِتْنَةً يَطْلُبُونَ الْمَخْرَجَ مِنْهَا فَلَا يَجِدُونَهُ (نعمانی، الغیبة، ص ۲۷۹. شیخ حرعاملی، اثبات الهداة، ج ۵، ص ۳۶۸).

قائم ظهور نمی‌کند تا آنکه فتنه‌ای شام را فراگیرد و اهل شام به دنبال خلاص شدن از آنند؛ اما راهی برای آن نمی‌یابند.

و اینک مراحل "فتنه شام قبل از ظهور" طبق احادیث معتبر، ترسیم خواهد شد:

حوادث فتنه شام و سوریه قبل از ظهور

اختلاف رمحان: صف آرای دو جبهه نظامی

اولین واقعه‌ای که در آغاز فتنه شام به وقوع می‌پیوندد اختلاف میان دو نیزه (دو جبهه مخالف) است. رمح در لغت به معنای نیزه است^۱ و در اینجا معنایی کنایی آن مراد است؛ یعنی دو جبهه نظامی متقابل که در ابتدای فتنه منطقه شام در مقابل هم صف آرای خواهند کرد. در واقع «رمحان» اشاره به پرچم نظامی ابقع و اصهب (رایه الاصب و رایه الابقع)، به عنوان دو جبهه نظامی مخالف در فتنه شام دارد.

رمزگشایی از رایه الاصب و الابقع در فتنه شام قبل از ظهور

همانطور که بیان گردید، قبل از حضور سفیانی به عنوان حاکم دمشق، میان دو جبهه نظامی مخالف، رایه الاصب و الابقع بر سر قدرت و حکومت (ثَلَاثَةٌ بِالشَّامِ كُلُّهُمْ يَطْلُبُ الْمُلْكَ)^۲ در منطقه شام، منازعه و جنگ در جریان است که در ادامه سفیانی نیز وارد صحنه تحولات فتنه شام شده و بر آنها پیروز خواهد شد:

۱. ابن منظور، لسان العرب، ج ۲، ص ۴۵۲.

۲. شیخ طوسی، الغیبة، ص ۴۶۳.

ثُمَّ يَخْتَلِفُونَ عِنْدَ ذَلِكَ عَلَى ثَلَاثِ رَأْيَاتٍ: رَأْيَةَ الْأَصْهَبِ وَرَأْيَةَ الْأَبْقَعِ وَرَأْيَةَ السُّفْيَانِيِّ فَيَلْتَقِي السُّفْيَانِيُّ بِالْأَبْقَعِ فَيَقْتُلُونَ
فَيَقْتُلُهُ السُّفْيَانِيُّ وَمَنْ تَبِعَهُ ثُمَّ يَقْتُلُ الْأَصْهَبَ.^۱

در منطقه شام قبل از ظهور، سه پرچم نظامی: اصهب (حاکم دمشق)، ابقع (مخالفان حکومت) و در ادامه پرچم نظامی سفیانی، وجود خواهند داشت و در نهایت سفیانی ابتدا ابقع و طرفدارانش و سپس اصهب را شکست داده و به حکومت دمشق می‌رسد.

رایه الاصهب: حاکم دمشق

اصهب معانی متعددی دارد از جمله: صهب: و هو لونٌ من الألوان من ذلك الصُّهْبَةِ: حُمْرَةٌ فِي الشَّعْرِ (ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج ۳، ص ۳۱۶). أَصْهَبٌ: يُقَالُ لِلْأَبْلِ إِنْ خَالَطَتْ بِيَاضَهُ حُمْرَةً، فَهُوَ أَصْهَبٌ (ثعالبی، فقه اللغة، ص ۱۱۷). رَجُلٌ صَيْهَبٌ: رَجُلٌ طَوِيلٌ (فیروزآبادی، قاموس المحيط، ج ۱، ص ۱۲۵. ابن منظور، لسان العرب، ج ۱، ص ۵۳۳). الْأَصْهَبُ: الْأَسَدُ (زبیدی، تاج العروس، ج ۲، ص ۱۵۷، ازدی، الماء، ج ۲، ص ۷۸۸). الْأَصْهَبُ: الَّذِي يَعْلُو لَوْنُهُ صُهْبَةً وَهُوَ كَالشُّقْرَةِ وَالحُمْرَةِ (ابن اثیر، النهاية فی غریب الحديث، ج ۳، ص ۶۲). صُهْبٌ السِّبَالِ: وَهُمُ أَعْدَاءُ الْعَرَبِ (جوهری، الصحاح، ج ۱، ص ۱۶۶). وَالْأَصْهَبُ مِنَ الْإِبْلِ: الَّذِي لَيْسَ بِشَدِيدِ الْبِيَاضِ (ابن منظور، لسان العرب، ج ۱، ص ۵۳۲). وَتَشْرِيفُهَا عَلَى سَائِرِ الْإِبْلِ وَفَجَعَلُوهَا خَيْرَ الْإِبْلِ (ابن سیده، المحکم و المحيط الاعظم، ج ۴، ص ۲۰۹). وَالصُّهْبَةُ: أَشْهَرُ الْأَلْوَانِ وَ أَحْسَنُهَا (ابن منظور، لسان العرب، ج ۱، ص ۵۳۲)؛

بنابراین اصهب، به مرد بلند قامت (رجل طويل) سفید پوست و به سرخی می‌زند (إن خالطت بياضه حُمْرَةً) که در تحولات فتنه شام مخالف اعراب هست (أعداء العرب) و بر سایرین نیز برتری دارد (تشریفها علی سائر الإبل و فجعلوها

۱. نعمانی، الغیبة، ص ۲۷۹. مفید، الاختصاص، ص ۲۵۵. شیخ طوسی، الغیبة، ص ۴۴۲. عیاشی، التفسیر، ج ۱، ص ۶۴. مجلسی، بحار الانوار، ج

خیر الإبل)، اطلاق می‌شود. لازم به ذکر است، زبان روایات در بیان اسامی شخصیت های ظهور، نمادین، رمزآلود، کنایه ای و حاکی از حقایق و واقعیاتی است.^۱

رایه الابقع: معارضین حکومت دمشق

الابقع نیز معانی متعددی دارد از جمله: **الابقع: العرب، تنكح إماء الروم فيستعمل على الشام أولادهم و هم بين سواد العرب و بياض الروم** (ابن اثیر، النهاية فی غریب الحدیث، ج ۱، ص ۱۴۶). **بقعان الشام خدمهم و عبیدهم لبياضهم و حمرتهم لانهم من الروم و فلقد كان حكام الشام يلقبون خدامهم من الروم بالابقع** (جوهری، الصحاح، ج ۳، ص ۱۱۸۸. فیروزآبادی، القاموس المحيط، ج ۳، ص ۹). بنابراین از فحوای معنای لغوی ابقع، بویژه از عبارت خدام رومی و اولاد العرب حاصل از ازدواج اعراب با رومی ها و استفاده از آنان در منطقه شام، چنین برداشت می‌شود که در فتنه شام قبل از ظهور، جبهه عربی معارض و مقابل جریان اصهب که در خدمت مصالح و منافع رومی ها نیز است، را جریان ابقع گویند.

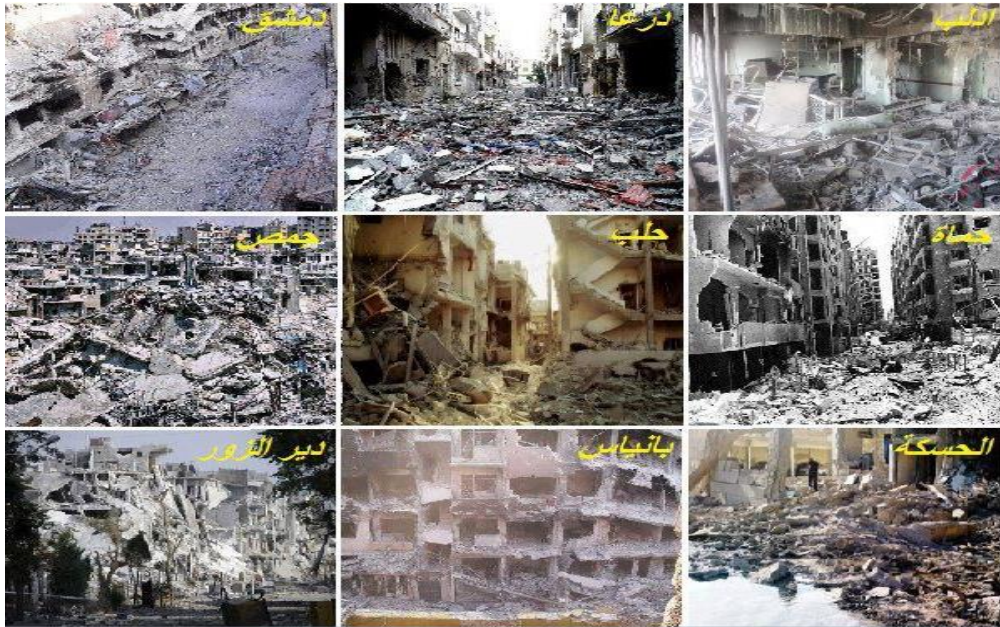

همچنین **الابقع: الرَّجُلُ ذُو الْكَلَامِ الْكَثِيرِ** (ابن عباد، المحيط فی اللغة، ج ۱، ص ۱۹۵). **و هو مخالفة الألوان بعضها بعضا يُقال غراباً أَبْقَعُ و كلباً أَبْقَع** (ابن فارس، معجم مقایس اللغة، ج ۱، ص ۲۸۱، فراهیدی، العین، ج ۱، ص ۱۸۴). **الباقعة: الرجل الداهية، فلان سمى باقعةً لحلوله بِقَاعِ الأَرْضِ و كثرة تنقيبه في البلاد** (ازهری، تهذیب اللغة، ج ۱، ص ۱۸۸. ابن منظور، لسان العرب، ج ۸، ص ۱۹). ؛ همچنین این عبارات، نیز نشان می‌دهد تشکّل های نظامی جریان ابقع مرتبط با عرب ها و رومی ها که در جبهه مخالف جریان اصهب قرار دارند، موضع سیاسی واحد ندارند (ذو الکلام الكثير) و به اشکال و اسامی مختلف درمی‌آیند (مخالفة الألوان بعضها بعضا) و در یکجا نیز متمرکز نیستند بلکه در مناطق مختلف شام، حضور نظامی دارند (كثرة تنقيبه في البلاد).

۱. ن.ک: الهی نژاد، نمادگرایی در نشانه های ظهور، فصلنامه مشرق موعود، ش ۳۸.

رجفه الشام: جنگ در منطقه شام قبل از ظهور

رجفه در لغت عرب، قرآن و احادیث الزاما و همیشه به حادثه زمینی و زلزله اطلاق نمی‌شود، بلکه تنها یکی از معانی رجفه، زلزله است. به عبارت دیگر اصل معنای رجفه، اضطراب و لرزش شدید می‌باشد. **الرجفه: الاضطراب الشديد** (راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، ص ۳۴۴. ابن فارس، معجم مقایس اللغة، ج ۲، ص ۴۹۱) که اگر در زمین رخ دهد به معنای زلزله است: **رَجَفَتِ الْأَرْضُ، تَزَلَزَلَتْ** (ابن عباد، المحيط فی اللغة، ج ۷، ص ۸۹)؛ و اگر از آسمان رخ دهد همچون صاعقه ای که در میقات بر قوم موسی فرود آمد (زمخشری، تفسیر الکشاف، ج ۲، ص ۱۶۴). به معنای عذاب آسمانی خواهد بود: **كل عذاب أنزل فأخذ قوما فهو رجفة** (فراهیدی، العین، ج ۶، ص ۱۰۹)؛ همچنین رجفه به معنای جنگ بر سر ملک و حکومت نیز می‌باشد: **رَجَفَ الْقَوْمُ إِذَا تَهَيَّؤُوا لِلْحَرْبِ** (ابن منظور، لسان العرب، ج ۹، ص ۱۱۳. فراهیدی، العین، ج ۶، ص ۱۰۹). **تَنَاولُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا بِالْعِصْيِ وَالسُّيُوفِ** (ابن فارس، معجم مقایس اللغة، ج ۱، ص ۴۲۸. ابن منظور، لسان العرب، ج ۹، ص ۲۱). **إِذَا تَقَاتَلُوا عَلَى الْمَلِكِ** (ابن اثیر، النهاية فی غریب الحدیث، ج ۱، ص ۲۴۱) و در منابع حدیثی اصیل و معتبر شیعی، رجفه در معنای جنگ نیز استعمال شده است: **فلما بلغ أهل الكوفة هلاك معاوية، أرجف أهل العراق بيزيد و قالوا نقاتل**: هنگامیکه خبر هلاکت و مرگ معاویه به اهل کوفه رسید، اهل عراق اعلان قیام و جنگ بر علیه یزید کردند و گفتند: با یزید خواهیم جنگید. (ابومخنف، وقعة الطف، ص ۸۹). از اینرو، سه احتمال مختلف و سه تفسیر در معنای "رجفه الشام" یعنی: ۱. حادثه زمینی (زلزله)، ۲. حادثه آسمانی (حمله با سلاح مرگبار و قتل بیش از صد هزار نفر)، ۳. جنگ در منطقه شام محتمل است.

از آنجا که اصل ماده رجفه به معنای اضطراب شدید می‌باشد، هر آنچه موجب این اضطراب شود در دایره معنایی این عبارت می‌گنجد؛ پس علاوه بر زلزله و صاعقه، سلاح‌های زمینی یا آسمانی به کار رفته در جنگ که موجب اضطراب شدید شود نیز می‌تواند مراد باشد. از اینرو با رجوع به معنای گوهری واژه رجفه (اضطراب شدید)، دایره معنایی این واژه گسترش یافته و علاوه بر بلایای طبیعی، بلایای غیر طبیعی و ساخته بشر را نیز دربرمی‌گیرد.

بویژه به کار رفتن عبارت رجفه بعد از عبارت اختلاف الرمحان، نشانگر این است که "اختلاف الرمحان" اشاره به مرحله اول درگیری و ایجاد اختلاف در منطقه شام است. و قرار گرفتن عبارت "رجفه" پس از آن می‌تواند اشاره به مرحله دوم و بیان وقوع جنگ باشد. درحقیقت این دو عبارت، اشاره به دو مرحله اختلاف و جنگ می‌باشند.

با توجه به آنچه ذکر گردید، به قرینه اختلاف الرمحان (اختلاف دو نیزه)، معنای سوم ترجیح دارد. همچنین به دلیل ذکر قرینه ای دیگر در ادامه این حدیث، احتمال اول یعنی انطباق رجفه بر زلزله تضعیف می‌شود؛ زیرا از رجفه بالشام به رحمت برای مومنین و عذاب برای کافران توصیف شده است (رَجْفَةٌ تَكُونُ بِالشَّامِ ... يَجْعَلُهَا اللَّهُ رَحْمَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَ عَذَابًا عَلَى الْكَافِرِينَ) در حالیکه در هنگام وقوع زلزله، فرقی بین مومن و کافر وجود ندارد^۱ و همه انسان های ساکن آن مناطق دچار زلزله می‌شوند. آری، اگر تعبیر حدیث به "رجفه الارض" بالشام تصریح داشت، راه را بر هرگونه احتمال و معنای دیگری می‌بست و در این صورت فقط به معنای زلزله خواهد بود.

از اینرو، استعمال رجفه در معنای جنگ و قتال، معنای دور از ذهن نیست و علاوه بر کتب لغت، در کتب اصیل و متقدم حدیثی شیعه نیز استعمال شده است. مضاف بر اینکه عدم ذکر عبارت "رجفه الارض بالشام" و اکتفا به "رجفه بالشام" گویای این واقعیت است که به قرینه اختلاف رمحان (اختلاف دو نیزه) می‌توان به راحتی به معنای اراده شده رجفه الشام در این حدیث نیز پی برد. بدین معنا که اختلاف رمحان در منطقه شام، منجر به جنگ بین دو جبهه مقابل

۱ . عذاب هرگاه واقع شود، فرقی بین گناهکار و دیگران نیست: النَّقْمَةُ إِذَا نَزَلَتْ لَمْ يَكُنْ لَهَا عَمَّنْ قَارِبَ الْمُذْنِبِ، رِفَاعٌ. (کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۳۷۵).

درحالیکه در حدیث، رجفه فقط عذاب برای کافرین توصیف شده است.

هم (رایه الاصهب و رایه الابقع) خواهد شد که در نتیجه آن، انسان های فراوانی نیز کشته خواهند شد. از اینرو رجفه الشام به جنگ در منطقه شام قبل از ظهور تعبیر می شود.

البراذین الشهب المحذوفه: ورود ادوات نظامی و ماشین های جنگی مجهز به پرتاب سلاح به صحنه فتنه شام

ابتدا لازم است واژه های این قسمت از روایت معنا شوند:

البراذین: جمع برذون و هو الدابة و هی آلات التنقل (ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۳، ص ۵۱).

الشهب: الشعلة الساطعة من النار الموقدة و من العارض فی الجو (مصطفوی، التحقیق فی کلمات القرآن، ج ۶، ص ۱۵۲)؛

وکتیبه شهباء أی لِمَا فیها من بیاض السِّلَاحِ و الحديد (ابن منظور، لسان العرب، ج ۱، ص ۵۰۸).

المحذوفه: يستعمل فی الرمی (ابن منظور، لسان العرب، ج ۹، ص ۴۰).

بنابراین، ادوات و ماشین های جنگی مجهز به پرتاب سلاح و موشک با سرعت فراوان که شعله های آتش از آن زبانه می کشد را "البراذین الشهب المحذوفه" گویند.

احتمالات در معنای البراذین الشهب:

پرسش آن است که مراد از اصحاب البراذین الشهب المحذوفه چیست؟ آیا مراد اسب سوارانی است که هنگام راه رفتن از برخورد سم های آنها با سنگ ها آتش شعله ور می شود مانند آنچه در سوره عادیات در وصف نظامیان اسب سوار پیامبر ذکر شده است؟ یا مراد نظامیان اسب سواری است که همراه آنان سلاح آتش زنه وجود دارد؟ یا مراد نظامیانی است که وسائل نقلیه مجهز به ادوات جنگی آتش زا مانند موشک دارند؟

هرچند ظاهر عبارت اصحاب البرازین، اسب سوار است اما همچنانکه مراد از القائم بالسیف کنایه از قدرت نظامی و قیام مسلحانه است، در اینجا نیز مراد از اصحاب البرازین، نظامیان مسلح به ادوات و سلاح های جنگی آتشین می تواند باشد که کنایه از قدرت نظامی ویژه است.

با توجه به معنای عبارت "البراذین الشهب المحذوفه" و تقدم این عبارت در حدیث امام باقر بر عبارت "الرایات الصفرة"، لزوما سلاح های جنگی متعلق به الرایات الصفرة نخواهد بود و ممکن است حاکی از حضور طرف های دیگری نیز در جبهه نظامی سوریه نیز باشد.

به هر حال، تصریح به وجود "البراذین الشهب المحذوفه" و نیز حضور نظامیان "الرایات الصفرة" (نظامیان پرچم های زرد رنگ) در این مرحله از مراحل فتنه منطقه شام، نشان از شدت گرفتن نزاع و جنگ بین دو طرف درگیری در فتنه شام دارد که سرانجام موجب تغییر موازنه قدرت و جنگ به نفع یکی از طرف های درگیر خواهد گردید.

ندا و صوت از دمشق بالفتح: بشارت فتح و پیروزی

این عبارت، مبهم است و نیاز به بررسی مستقل دارد. لکن مضمون محتوایی آن چنین است که در خلال فتنه شام، بشارت فتح و پیروزی برای یکی از طرف های درگیر سر داده می شود که بنظر می رسد در صورت انطباق حدیث رجفه الشام با حدیث جابرجعی از امام باقر، گویا با ورود نظامیان پرچم های زرد رنگ به صحنه تحولات میدانی فتنه شام—که در روایت پیشین گزارش آن آمد—، جنگ به نفع حامیان این جریان پیش رفته و صدای فتح و پیروزی بلند می شود. البته در ماهیت نظامیان الرایات الصفرة اختلاف دیدگاه وجود دارد و عمده دو احتمال در آن مطرح است که بحث و گفتگو در این باره، نیازمند نوشتار مستقلی است.

احتمال وقوع زلزله یا رانش زمین در اثر باران های سیل آسا یا حادثه ای سهمگین در اثر حمله نظامی با سلاح مرگبار یا انفجارهای قوی در زیر زمین؛ که منجر به خسف و فرو رفتن در سطح زمین در محور جابیه^۱-حرستا^۲ در دمشق سوریه خواهد شد.

اما در اینکه قبل از ظهور در منطقه شام، دو خسف رخ خواهد داد یا خسف واحد؟ به صراحت نمی توان اظهار نظر نمود. لکن به قرینه روایتی در منابع اهل سنت که قرابت محتوایی با حدیث خسف جابیه و خسف حرستا دارد، می توان دریافت خسف "واحد" و ناشی از زلزله بوده که در دمشق قبل از ظهور رخ خواهد داد:

رَجَّتِ الْأَرْضُ فَأَنْتَعَرَ غَرْبِيُّ مَسْجِدِهَا وَيُخْسَفُ بَقْرِيَّةٌ يُقَالُ لَهَا حَرَسْتَا ثُمَّ يَخْرُجُ عِنْدَ ذَلِكَ السُّفْيَانِيُّ. (ابن حماد، الفتن، ص ۱۸۱. شافعی، عقد الدرر فی اخبار المنتظر، ص ۸۴. کورانی، معجم الاحادیث الامام المهدي، ج ۲، ۲۴۵).

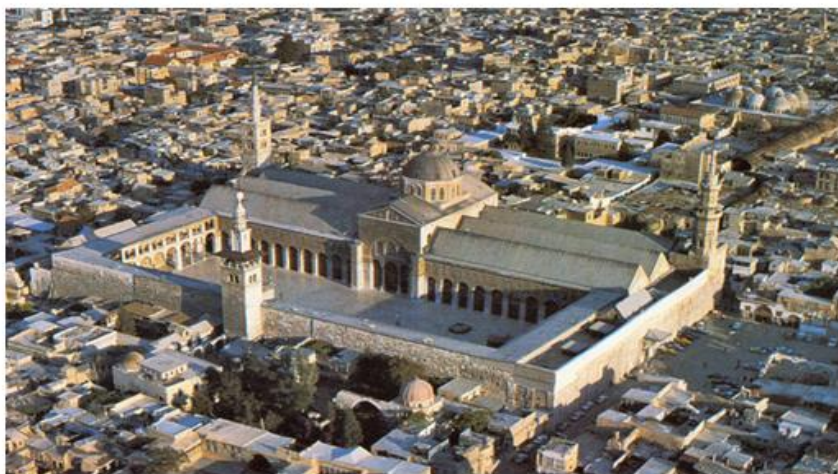
زلزله رخ می دهد و سمت غرب مسجد دمشق نیز در زمین فرو می رود و منطقه حرستا نیز در زمین خسف می شود و سپس سفیانی خروج می کند.

مضمون حدیث فوق در روایات معتبر شیعی در الغیبه نعمانی و شیخ طوسی نیز ذکر شده است:

خُسْفٌ بَقْرِيَّةٍ مِنْ قُرَاهَا وَ يَسْقُطُ طَائِفَةٌ مِنْ مَسْجِدِهَا (عياشي، التفسير، ج ۱، ص ۶۴. مجلسی، بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۲۲۲). وَ يُخْسَفُ بَغْرَبِيُّ مَسْجِدِهَا حَتَّى يَخْرُ حَائِطُهَا (شيخ طوسي، الغيبة، ص ۴۶۳). خَسْفٌ قَرْيَةٍ مِنْ دِمَشْقٍ يُقَالُ لَهَا حَرَسْتَا فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ خَرَجَ ابْنُ آكِلَةَ الْأَكْبَادِ (نعمانی، الغيبة، ص ۳۰۵. شیخ طوسی، الغيبة، ص ۴۶۱. مجلسی، بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۲۱۶ و ۲۵۳).

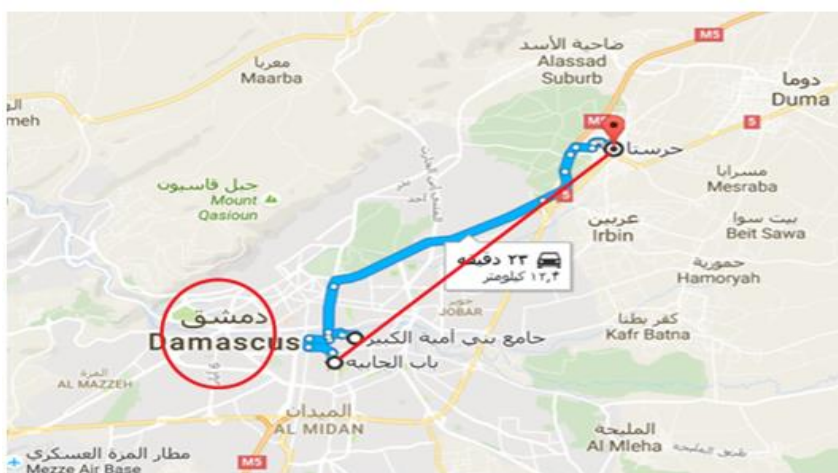
۱. جابیه: قریه من اعمال دمشق و احد بوابات دمشق (حموی، معجم البلدان، ج ۲، ص ۹۱).

۲. حرستا: قریه کبیره عامره وسط بساتین دمشق ... تقع شمال مدینه دمشق. (حموی، معجم البلدان، ج ۲، ص ۲۴۱ و ۳۵۹).

مسجد اموی دمشق با قدمتی بیش از هزار سال در سوریه

از مقارنه احادیث فوق، چنین نتیجه می‌شود که: خسف "واحد" و احتمالا ناشی از "زلزله" خواهد بود. به عبارت دیگر، زلزله دمشق قبل از ظهور در محور جاییه- حرستا خواهد بود که منجر به خسف در این مناطق نیز خواهد گردید و نشانه بارز آن، تخریب بخش هایی از مسجد اموی دمشق است.

خط خسف محور جاییه- حرستا- مسجد اموی در دمشق

البته قرائن یاد شده فوق برای "وحدت خسف و احتمال زلزله دمشق"، نیز فراتر از یک احتمال نیست. زیرا نام بردن از دو مکان، ظاهر در "تعدد خسف" دارد، مگر آنکه قرینه صارفه باشد. و الله العالم.

مارقۃ الشام: خروج ساکنان نواحی هم‌مرز با ترک ها در منطقه شام، آرزوی استقلال کردهای سوریه

المارقة: الخارجين (ثعالبی، فقه اللغة، ص ۳۵۷) **المروق عن الشیء: الخروج منه** (ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۰، ص ۳۴۱)، **مَرَقَ السَّهْمُ مِنَ الرَّمِيَّةِ**: وقتی تیر از کمان خارج می‌شود، به گونه ای که دیگر به آن تعلق ندارد را گویند (ابن عباد، المحيط فی اللغة، ج ۵، ص ۴۱۶). **الناحية: الجانب** (فیومی، المصباح المنیر، ج ۲، ص ۵۹۶)، **الناحية: الجهة** (طریحی، مجمع البحرین، ج ۴، ص ۳۵۹)، **من ناحیه الترك**: ای من جهة الترك. مارقۃ الشام تخرج من جهة الترك = خروج مارقۃ از سمت ترک ها.

بنابراین "مَارِقَةٌ تَمْرُقُ مِنْ نَاحِيَةِ التُّرْكِ" یعنی ساکنان ناحیه هم‌مرز با ترک‌ها در منطقه شام خروج خواهند کرد همچون جدا شدن تیر از کمان (مَرَقَ السَّهْمُ مِنَ الرَّمِيَّةِ) که گویا دیگر به آن تعلق ندارد که در عصر معاصر، نمونه بارز "مارقَةُ الشَّامِ" اگر تا زمان ظهور باقی بمانند "آرزوی استقلال کردهای سوریه" در منطقه شام می‌باشد.

هروج الروم: جنگ جهانی قبل از ظهور

الهرج: الاضطراب و الفتنة و القتل (ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۵، ص ۶۸-۷۰). از اینرو در خلال حوادث منطقه شام، وقوع هرج الروم و جنگ بین غربی‌ها، قبل از ظهور محتمل است. البته شعله‌های آتش جنگ و قتل قبل از ظهور، به رومی‌ها و غربی‌ها محدود نخواهد شد و جنگ در سراسر جهان شعله‌ور خواهد شد: **فَإِذَا خَالَفَ التُّرْكُ الرُّومَ وَ كَثُرَتِ الْحُرُوبُ فِي الْأَرْضِ** (شیخ طوسی، الغیبه، ص ۴۴۱).

هرج الروم، احتمال جنگ جهانی اتمی

به گونه‌ای که قبل از ظهور، بسیاری از مردم جهان در اثر مرگ سرخ (جنگ و خونریزی، کنایه از سلاح‌های جنگی و اتمی) و مرگ سفید (طاعون، کنایه از سلاح‌های شیمیایی و میکروبی) به قتل خواهند رسید: **قُدَّامَ الْقَائِمِ مَوْتَتَانِ: مَوْتُ أَحْمَرُ**

و مَوْتُ أَبِيضٍ ... المَوْتُ الأَحْمَرُ السَّيْفُ، وَالمَوْتُ الأَبْيَضُ الطَّاعُونُ (شيخ صدوق، كمال الدين، ج ۲، ص ۶۵۵). در احادیث اهل سنت نیز به هرج و مرج جهانی قبل از ظهور، تصریح شده است: **و مِنَّا مَهْدِيٌّ هَذِهِ الأُمَّةُ إِذَا صَارَتِ الدُّنْيَا هَرْجاً وَ مَرَجاً** (گنجی شافعی، البیان فی اخبار صاحب الزمان، ص ۴۷۹. سیوطی، العرف الوردی فی اخبار المهدي، ص ۱۱۸).

حمله اخوان الترك به جزیره الشام: حمله نظامی ترک ها به شمال شرق سوریه

حادثه بعدی در ادامه سلسله حوادث فتنه شام قبل از ظهور، پیشروی نظامیان ترک تا جزیره الشام در شمال شرق سوریه است.

مراد از جزیره الشام:

هرگاه جزیره بدون اضافه شدن واژه عرب استعمال شود، مراد مناطق مابین دجله و فرات می باشد: **إِذَا أُطْلِقَتِ الْجَزِيرَةُ فِي الحَدِيثِ وَ لَمْ تَضَفْ إِلَى العَرَبِ فَإِنَّمَا يَرادُ بِهَا ما بَيْنَ دِجْلَةَ وَ الفَرَاتِ** (ابن اثیر، النهاية فی غریب الحديث، ج ۱، ص ۲۶۸). **الْجَزِيرَةُ: وَ هِيَ الَّتِي بَيْنَ دِجْلَةَ وَ الفَرَاتِ** (ابن منظور، لسان العرب، ج ۴، ص ۱۳۴). **مجاورة الشام تشتمل علی دیارمضر و دیاربکر، سمیت الجزیره لأنها بَيْنَ دِجْلَةَ وَ الفَرَاتِ** (حموی، معجم البلدان، ج ۲، ص ۱۳۴): در کتب حدیثی نیز به وضوح مشخص است که الجزیره به مناطق شرق سوریه و شمال غرب عراق اطلاق می شده است: **بَعَثَ عَلَیِّ النَّشَئِرَ عَلَی الْمَوْصِلِ ... وَ سِنْجَارَ ... وَ ما غَلَبَ عَلَیْهِ مِنْ تِلْكَ الأَرْضِیْنَ مِنْ أَرْضِ الْجَزِيرَةِ وَ بَعَثَ مُعَاوِیَةَ بْنَ أَبِي سُفْیَانَ الضَّحَّاكَ بْنَ قَیْسِ عَلَی ما فِي سُلْطَانِهِ مِنْ أَرْضِ الْجَزِيرَةِ وَ كَانَ فِي يَدَيْهِ حَرَّانُ وَ الرِّقَّةُ وَ الرَّهَّاءُ وَ قَرْقِيسِيَا** (نصر بن مزاحم، وقعة صفين، ص ۱۲):

بنابراین جزیره الشام، مناطق شمال شرق سوریه متصل به مرز عراق اعم از الحسکه، دیرالزور و الرقه در سوریه، اطلاق می شود و ترک ها بعد از مارقه الشام، تا این مناطق در شرق سوریه پیشروی نظامی خواهند کرد.

مارقه الروم در فلسطین: ورود نظامیان غربی به فتنه شام در حمایت از اسرائیل

آخرین علامت قبل از خروج سفیانی، ورود بخشی از غربی ها به صحنه تحولات فتنه شام با حضور نظامی در منطقه رمله (نزدیک بیت المقدس) در فلسطین است.

مراد از رمله: رمله، منطقه ای در فلسطین است. در کتاب های جغرافیا، منطقه رمله این گونه ترسیم شده است: **الرملة: هی کورة من فلسطین و کانت دار ملک داود و سلیمان، بینها و بین البیت المقدس ثمانیة عشر یوما** (حموی، معجم البلدان، ج ۳،

ص ۶۹): الرَّمْلَةُ: مَدِينَةُ تَقَعُ وَسَطَ فِلَسْطِينَ إِلَى الْجَنُوبِ الشَّرْقِيِّ مِنْ تَلِ أَبِيبٍ (ری شهری، دانشنامه امام مهدی، ج ۷، ص ۱۲۲. قرچانلو، جغرافیای تاریخی کشورهای اسلامی، ج ۲، ص ۱۱۷-۱۱۸).؛ از اینرو رمله در فلسطین مراد می‌باشد. همانطور که در حدیث دیگری به صراحت به حضور نظامیان رومی در فلسطین قبل از خروج سفیانی (تنزل الروم، فلسطین) تصریح شده است (شیخ طوسی، الغیبه، ص ۴۶۳).

بنظر می‌رسد، حضور نظامی غربی‌ها در فلسطین برای حمایت از یهودیان اسرائیلی ساکن فلسطین اشغالی خواهد بود زیرا طبق احادیث (پورسیدآقایی، مواجه امام زمان با قوم یهود در عصر ظهور، فصلنامه مشرق موعود، ش ۴۲) و نیز آیات ابتدایی سوره اسراء، یهودیان قبل از ظهور در فلسطین سکونت دارند (فتلاوی، سقوط الاسرائیل من العلو و الافساد الی الزوال، ص ۱۳۵-۱۵۸) که در جنگ با زمینه سازان ظهور امام عصر، مجازات خواهند شد و شکست سختی بر یهود و حامیان رومی شان وارد خواهد شد:

كُنْتُ عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ جَالِسًا إِذْ قَرَأَ هَذِهِ الْآيَةَ: فَإِذَا جَاءَ وَعَدُّ أَوْلَاهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولَىٰ بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ وَكَانَ وَعْدًا مَفْعُولًا فَقُلْنَا جُعِلْنَا فِدَاكَ مَنْ هَؤُلَاءِ فَقَالَ: ثَلَاثَ مَرَّاتٍ هُمْ وَاللَّهِ أَهْلٌ قُمْ.^۲

نزد امام صادق از معنای آیه ۵ سوره اسراء سخن به میان آمد: هنگامی که نخستین وعده مجازت یهود فرا رسد، بندگان سخت‌کوش و نیرومند خود را بر ضد آنان برانگیزم. به گونه‌ای که برای دستیابی به تبهکاران یهود به جستجوی خانه‌به‌خانه بپردازند و این وعده الهی

۱. سوره اسراء، آیه ۵.

۲. مجلسی، بحارالانوار، ج ۵۷، ص ۲۱۶.

قطعی است. عرض کردیم: فدایتان گردیم، این بندگان نیرومند و پرتوان چه کسانی هستند؟ امام صادق سه بار فرمود: به خدا سوگند! آنان شیعیان قم ایرانی هستند.

آنگاه مقدمات آزادی قدس و فلسطین فراهم خواهد شد. و آشکار است که سفیانی بعنوان خط مقدم دفاع از یهودیان در منطقه شام، بعد از ظهور نیز وارد جنگ با امام مهدی خواهد شد. چنانکه روایات از شکست یهودیان که با شکست سفیانی ایجاد خواهد شد، سخن گفته‌اند:

... وَ إِنِّ عُدَّتُمْ عُدْنَا يَعْنِي إِنِّ عُدَّتُمْ بِالسُّفْيَانِيِّ عُدْنَا بِالْقَائِمِ مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ.^۲

... اگر بازگردید، ما هم باز می‌گردیم یعنی اگر شما یهودیان با سفیانی برگردید، ما هم با قائم آل محمد باز می‌گردیم.

البته وی نیز بیش از ۱۵ ماه بر منطقه شام، حکومت نخواهد کرد و سرانجام در جنگ با سپاه قدس امام مهدی، شکست خواهد خورد.

---

۱. سوره اسراء، آیه ۸

۲. قمی، تفسیر القمی، ج ۲، ص ۱۴. مجلسی، بحار الانوار، ج ۵۱، ص ۴۶.

حاکم آینده سوریه با حمایت محور غربی، عبری و عربی

همه حوادث یاده شده قبل از ظهور رخ میدهد.^۱ سفیانی به عنوان اولین نشانه حتمی قبل از ظهور^۲ با پشتیبانی و حمایت مثلث "روم"، "یهود"^۳ و خاندان آل فلان حاکم بر عربستان^۴ و محور "غربی، عبری و عربی" با ورود از منطقه وادی یابس در جنوب غربی سوریه (منطقه حوران واقع در درعا در مرز اردن و سوریه)^۵، بعد از غلبه بر دو قدرت معارض در فتنه شام^۶، جریان اصره و جریان ابقع که پیش از او بر سر قدرت و حکومت، منازعه و جنگ داشته اند^۷، به عنوان حاکم منطقه شام و قدرت اول دمشق به کرسی ریاست تکیه خواهد زد:

۱. ر.ک: نعمانی، الغیبه، ص ۳۰۵. شیخ طوسی، الغیبه، ص ۴۶۱. مجلسی، بحارالانوار، ج ۵۲، ص ۲۱۶ و ۲۵۳. نعمانی، الغیبه، ص ۲۷۹. شیخ

مفید، الاختصاص، ص ۲۵۵. شیخ طوسی، الغیبه، ص ۴۴۲. عیاشی، التفسیر، ج ۱، ص ۶۴. مجلسی، بحارالانوار، ج ۵۲، ص ۲۳۷.

۲. قَبْلَ قِيَامِ الْقَائِمِ خَمْسُ عِلْمَاتٍ مَحْتُمَاتٍ: السُّفْيَانِيُّ (شیخ صدوق، کمال الدین، ج ۲، ص ۶۵۲)

۳. سفیانی، مورد حمایت غربی ها است: يُقْبَلُ السُّفْيَانِيُّ مِنْ بِلَادِ الرُّومِ مُنْتَصِرًا فِي عُنُقِهِ صَلِيبٌ وَهُوَ صَاحِبُ الْقَوْمِ. (شیخ طوسی، الغیبه، ص ۴۶۳)

۴. سفیانی، مورد حمایت یهود است: إِنَّ عُدْتُمْ عُدْنَا (سوره اسراء، آیه ۸)، يَعْنِي إِنْ عُدْتُمْ (اليهود) بِالسُّفْيَانِيِّ عُدْنَا بِالْقَائِمِ مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ. (قمی، تفسیر

القمی، ج ۲، ص ۱۴. مجلسی، بحارالانوار، ج ۵۱، ص ۴۶)

۵. آل فلان قبل از ظهور بر عربستان حکومت می کنند: يَا زُرَّارَةُ لَا بُدَّ مِنْ قَتْلِ غُلَامٍ بِالْمَدِينَةِ ... يَقْتُلُهُ جَيْشُ آلِ بَنِي فُلَانٍ. (کلینی، الکافی، ج ۱، ص

۳۳۷) و سفیانی به عنوان همپیمان خاندان آل فلان حاکم در عربستان است: فَيَبْتَدِرُ الْحَسَنِيُّ إِلَى الْخُرُوجِ فَيَنْبُ عَلَيْهِ أَهْلُ مَكَّةَ فَيَقْتُلُونَهُ وَ يَبْعَثُونَ

بِرَأْسِهِ إِلَى الشَّامِ ... وَ يَبْعَثُ الشَّامِيُّ عِنْدَ ذَلِكَ جَيْشًا إِلَى الْمَدِينَةِ (کلینی، الکافی، ج ۸، ص ۲۲۵). این هماهنگی بین آل فلان و سفیانی در به

شهادت رساندن سید حسنی، نفس زکیه قبل از ظهور می باشد (ر.ک: آیتی، تاملی در نشانه های حتمی ظهور، ص ۲۳۴) و حاکی از ارتباط

عمیق خاندان حاکم در عربستان با حاکم دمشق سوریه در منطقه شام دارد که متعاقب شهادت نفس زکیه، شامی (سفیانی) لشکر نظامی خود از

منطقه شام را به مدینه اعزام می کند ولی در منطقه بیداء، خسف خواهد شد.

۶. يَخْرُجُ ابْنُ أَكْبَلَةَ الْأَكْبَادِ مِنَ الْوَادِي الْيَابِسِ (شیخ صدوق، کمال الدین، ج ۲، ص ۶۵۱). وادی یابس، منطقه حوران واقع در درعا در جنوب غربی

سوریه در مرز بین اردن و سوریه است. (حموی، معجم البلدان، ج ۵، ص ۴۲۴. کورانی، معجم الاحادیث الامام المهدي، ج ۲، ص ۲۵۸)

۷. أَرْضُ الشَّامِ ... يَحْتَفُونَ ... عَلَى ثَلَاثِ رَايَاتٍ: رَايَةَ الْأَصْهَبِ وَ رَايَةَ الْأَبْقَعِ وَ رَايَةَ السُّفْيَانِيِّ ... فَيَقْتُلُونَ (نعمانی، الغیبه، ص ۲۸۰).

۸. ثَلَاثَةٌ بِالشَّامِ كُلُّهُمْ يُطَلِّبُ الْمَلِكَ (شیخ طوسی، الغیبه، ص ۴۶۳)

لكن حضور سفیانی به عنوان حاکم آینده دمشق^۱ در عصر ظهور، ناگهانی نخواهد بود؛ بلکه همانطور که بیان گردید، سلسله حوادثی در ضمن فتنه طولانی^۲ شام قبل از به قدرت رسیدن سفیانی (به عنوان حاکم دمشق) به وقوع خواهد پیوست^۳ که زمینه را برای ورود وی فراهم خواهد ساخت؛ مجموعه حوادثی که البته عرب ها و عجم ها^۴، ترک ها^۵ و رومی ها^۶ را نیز درگیر فتنه طولانی شام خواهد کرد که حاکی از تضاد منافع و تنازع بلوک شرق و غرب در حوادث منطقه شام دارد.

۱. السُّفْيَانِيُّ ... يَسْتَوِي عَلَى مَبْنَى دِمَشْقَ (نعمانی، الغيبة، ص ۳۰۶. و مشابه آن: شیخ صدوق، کمال الدین، ج ۲، ص ۶۵۱). این عبارت، حاکی از قدرت رسانه ای حامی سفیانی و زمینه سازی برای به قدرت رسیدن وی می باشد و در راس آن از حمایت قوی رسانه های غربی برخوردار است: السُّفْيَانِيُّ ... فِي عُنُقِهِ صَلِيبٌ (شیخ طوسی، الغيبة، ص ۴۶۳).

۲. تَكُونُ بِالشَّامِ فِتْنَةٌ كَلَّمَا سَكَنْتَ مِنْ جَانِبٍ طَمَّتْ مِنْ جَانِبٍ، فَلَا تَنْتَاهِي حَتَّى يُنَادِيَ مُنَادٍ مِنَ السَّمَاءِ: إِنَّ أَمِيرَكُمْ فُلَانٌ (مقدسی شافعی، عقد الدرر فی اخبار المنتظر، ص ۷۵). لَا يَطْهَرُ الْقَائِمُ حَتَّى يَشْمَلَ النَّاسَ بِالشَّامِ فِتْنَةٌ يَطْلُبُونَ الْمَخْرَجَ مِنْهَا فَلَا يَجِدُونَهُ (نعمانی، الغيبة، ص ۲۷۹. شیخ حر عاملی، اثبات الهداة، ج ۵، ص ۳۶۸). بنابراین فتنه شام طولانی و تا زمان ظهور ادامه خواهد داشت.

۳. ن.ک: نعمانی، الغيبة، ص ۲۸۰. شیخ مفید، الاختصاص، ص ۲۵۵. مجلسی، بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۲۳۷.

۴. الإختلاف بين أمراء العرب و العجم، فلا يزالون يختلفون الى أن يصير الأمر إلى رجل من ولد أبي سفیان (محدث نوری، کشف الاستار عن وجه الغائب، ص ۲۲۱. صافی گلپایگانی، منتخب الأثر فی الإمام التانی عشر، ج ۲، ص ۱۶۷).

۵. وَ يَجِيئُكُمْ الصَّوْتُ مِنْ نَاحِيَةِ دِمَشْقَ بِالْفَتْحِ ... وَ سَيُقْبَلُ إِخْوَانُ التُّرْكِ (نعمانی، الغيبة، ص ۲۸۰. راوندی، الخرائج و الجرائح، ج ۳، ص ۱۱۵۷).

۶. وَ يَجِيئُكُمْ الصَّوْتُ مِنْ نَاحِيَةِ دِمَشْقَ بِالْفَتْحِ ... وَ سَتُقْبَلُ مَارِقَةُ الرُّومِ (نعمانی، الغيبة، ص ۲۸۰. راوندی، الخرائج و الجرائح، ج ۳، ص ۱۱۵۷).

بعد از اختلاف میان دو نیزه و دو جبهه مخالف هم در سرزمین شام (اِخْتَلَفَ الرُّمَّانُ بِالشَّامِ) و جنگ بین دو طرف عمده درگیریها و قتل و کشته شدن کثیری از انسان ها در اثر جنگ بین دو طرف نزاع در منطقه شام (رَجَفَتْهُ تَكُونُ بِالشَّامِ تَهْلِكُ فِيهَا أَكْثَرُ مِائَةِ أَلْفٍ) و نیز بعد از به صحنه آمدن ادوات جنگی پیشرفته و ماشین های مجهز به پرتاب سلاح به تحولات فتنه شام (أَصْحَابِ الْبَرَاذِينِ الشُّهْبِ الْمَحْدُوفَةِ) و نیز بعد از ورود نظامیان پرچم های زردرنگ از غرب منطقه شام (الرَّايَاتِ الصُّفْرِ تَقْبِلُ مِنَ الْمَغْرِبِ حَتَّى تَحُلَّ بِالشَّامِ) در مرحله بعد از سلسله حوادث قبل از خروج سفیانی، جهان در انتظار خسف دمشق در محور "جاییه - حرستا" در عصر ظهور خواهد بود (خَسْفَ قَرْيَةٍ مِنْ دِمَشْقَ يُقَالُ لَهَا حَرَسْتَا، تُخَسَفُ قَرْيَةٌ مِنْ قَرْيِ الشَّامِ تُسَمَّى الْجَائِيَّةَ)؛ "خسف حرستا و غوطه دمشق"، که به احتمال وقوع زلزله، یا رانش زمین در اثر وقوع باران های سیل آسا، یا حادثه ای سهمگین در اثر حمله نظامی با سلاح مرگبار، یا انفجارهای قوی در زیر زمین که علاوه بر قتل انسان ها منجر به خسف و فرو رفتن در سطح زمین در محور جاییه-حرستا تفسیر شده است، دقیقا در هنگام اختلاف دو جبهه مخالف هم در فتنه طولانی شام که در حال جنگ فرسایشی با یکدیگر هستند، رخ خواهد داد و نشانه آن علاوه بر خسف منطقه جاییه، تخریب بخش هایی از مسجد جامع اموی دمشق نیز خواهد بود (وَ تَسْقُطُ طَائِفَةٌ مِنْ مَسْجِدِ دِمَشْقَ الْأَيْمَنِ).

خسف حرستای دمشق و خسف جاییه، خود علامت و نشانه ای است برای وقوع دیگر حوادث بعدی قبل از خروج سفیانی از جمله: آنگاه در مرحله بعد، خروج ساکنان ناحیه هم مرز با ترک ها (مَارِقَةُ الشَّامِ) ادعای انفصال کردها از حاکمیت سوریه به وقوع می پیوندد (مَارِقَةُ تَمْرُقُ مِنْ نَاحِيَةِ التُّرْكِ) ولی طولی نخواهد کشید که ترکها به جزیره الشام در شمال شرقی سوریه حمله خواهند کرد (سَيَقْبِلُ إِخْوَانُ التُّرْكِ حَتَّى يَنْزِلُوا الْجَزِيرَةَ)؛ همچنانکه بخشی از رومی ها نیز در حمایت از یهودیان اسرائیل وارد منطقه رمله در فلسطین خواهند شد (وَ سَتَقْبِلُ مَارِقَةَ الرُّومِ حَتَّى يَنْزِلُوا الرَّمْلَةَ).

البته بعد از وقوع خسف جاییه - حرستا در دمشق سوریه و قبل از حمله ترک ها به جزیره الشام واقع در مناطق شمال شرقی سوریه، کشورهای غربی و رومی ها دچار اختلاف، قتل و چه بسا جنگ جهانی می گردند (هَرَجُ الرُّومِ)؛ از همین رو اخوان التُّرْكِ از این ضعف غربی ها و هرج الروم، کمال سوءاستفاده را برده و به مناطق جزیره الشام در شمال شرق سوریه لشکرکشی و حمله نظامی خواهند کرد. از اینرو احتمال زلزله دمشق و به تعبیر صحیح تر "خسف جاییه - حرستا" خود علامتی مهم برای "هرج الروم" و احتمال جنگ بین غربی ها و غیرمسلمانان در آینده و قبل از ظهور خواهد بود.

ترتیب حوادث فتنه شام قبل از ظهور

بنابراین طبق احادیث صحیحه و موثق، ترتیب "حوادث قبل از ظهور" در منطقه شام، به نقل از امام علی و امام باقر در کتاب الغیبه نعمانی و الغیبه شیخ طوسی چنین است:

۱. اختلاف الرمحان بالشام: اختلاف بین دو نيزه و دو جبهه مخالف هم (رایه الاصبه و رایه الابقع) در منطقه شام
۲. رجفة بالشام: جنگ در منطقه شام یا احتمال زلزله در منطقه شام
۳. البراذین الشهب المحذوفه: ورود ادوات نظامی و ماشین های جنگی مجهز به پرتاب سلاح به صحنه فتنه شام
۴. الرايات الصفرة تحل بالشام: دخالت نظامیان پرچم های زرد رنگ در صحنه تحولات میدانی فتنه شام
۵. ندا و صوت فتح از ناحیه دمشق: شنیده شدن بشارت فتح و پیروزی برای یکی از طرف های درگیر در فتنه شام
۶. خسف جایبه - حرستا دمشق در سوریه^۱: احتمال وقوع زلزله یا رانش زمین در اثر باران های سیل آسا یا حادثه ای سهمگین در اثر حمله نظامی با سلاح مرگبار یا انفجارهای قوی در زیر زمین؛ منجر به خسف و فرو رفتن در سطح زمین در محور جایبه-حرستا در دمشق سوریه
۷. فرو ریختن بخش هایی از مسجد جامع اموی دمشق
۸. مارقه تمرق من ناحیه الترك: خروج ساکنان نواحی هم‌مرز با ترک ها در منطقه شام
۹. هرج الروم: اختلاف، فتنه و قتل و جنگ بین رومی ها و غربی ها
۱۰. حمله اخوان الترك به جزیره الشام: حمله ترک ها به مناطق شمال شرق (حسکه، رقه و دیرالزور) در سوریه
۱۱. مارقه الروم در فلسطین: ورود بخشی از غربی ها به صحنه تحولات فتنه شام با حضور نظامی در منطقه رمله (نزدیک بیت المقدس) در فلسطین
۱۲. خروج سفیانی از وادی یابس در جنوب سوریه و تسلط بر دمشق^۲

۱. هرچند قرائتی بر "وحدت خسف" در منطقه شام قبل از ظهور (زلزله دمشق در مجور جایبه و حرستا) بیان گردید، لکن در فرض صحت "تعدد خسف" در منطقه شام قبل از ظهور، آنگاه ترتیب حوادث فوق نیز دستخوش تغییر است. بدین معنا که حدیث امام علی در الغیبه شیخ طوسی معروف به حدیث رجفة الشام (حدیث اول) قبل از خروج سفیانی و حدیث امام باقر در الغیبه نعمانی (حدیث دوم) بعد از خروج سفیانی رخ خواهد داد. در نتیجه در ادامه سلسله حوادث فتنه شام قبل از ظهور، جهان شاهد دو خسف در حرستا و جایبه خواهد بود که زمان آنها نیز متفاوت است. به عبارت دیگر، خسف حرستا قبل از خروج سفیانی و خسف جایبه بعد از خروج سفیانی رخ خواهد داد. زیرا در فرض تعدد خسف، احتمال دارد حوادث مذکور در حدیث جابر جعفی از امام باقر در الغیبه نعمانی که خسف جایبه نیز در زمره آنها قرار دارد، بعد از خروج سفیانی رخ دهد.

۲. ر.ک: نعمانی، الغیبه، ص ۳۰۵. شیخ طوسی، الغیبه، ص ۴۶۱. مجلسی، بحارالانوار، ج ۵۲، ص ۲۱۶ و ۲۵۳. نعمانی، الغیبه، ص ۲۷۹. شیخ مفید، الاختصاص، ص ۲۵۵. شیخ طوسی، الغیبه، ص ۴۴۲. عیاشی، التفسیر، ج ۱، ص ۶۴. مجلسی، بحارالانوار، ج ۵۲، ص ۲۳۷.

- آیتی نصرت الله، تاملی در نشانه های حتمی ظهور، مؤسسه آینده روشن، قم، ۱۳۹۰ ش.
- ابن اثیر، محمد بن مبارک، النهاية فی غریب الحدیث، اسماعیلیان، قم، ۱۳۶۷ ش.
- ابن سیده، علی بن اسماعیل، المحکم و المحيط الاعظم، دار الکتب العلمیة، ۱۴۲۱ ق.
- ابن فارس، احمد، معجم مقاییس اللغة، مکتب الاعلام الاسلامی، قم، ۱۴۰۴ ق.
- ابن عباد، المحيط فی اللغة، عالم الکتب، بیروت، ۱۴۱۴ ق.
- ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، دار الفکر، بیروت، ۱۴۱۴ ق.
- ابن مزاحم، نصر، وقعة صفین، کتابخانه مرعشی، قم، ۱۴۰۴ ق.
- ابن حماد، نعیم، الفتن، دار الکتب العلمیة، بیروت، ۱۴۲۳ ق.
- ابومخنف، لوط بن یحیی، وقعة الطف، جامعه مدرسین، قم، ۱۴۱۷ ق.
- ازدی، عبدالله بن محمد، الماء، دانشگاه علوم پزشکی، تهران، ۱۳۸۷ ش.
- ازهری، محمد بن احمد، تهذیب اللغة، دار الاحیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۲۱ ق.
- الهی نژاد، حسین، نمادگرایی در نشانه های ظهور، فصلنامه مشرق موعود، ش ۳۸، ۱۳۹۵ ش.
- بروجردی، حسین، نهاییة التقرير، مرکز فقهی ائمه اطهار، قم، ۱۴۲۰ ق.
- پورسیدآقایی، مسعود، مواجه امام زمان با قوم یهود در عصر ظهور، فصلنامه مشرق موعود، ش ۴۲، ۱۳۹۶ ش.
- ثعالبی، عبدالملک بن محمد، فقه اللغة، دار الکتب العلمیة، بیروت، ۱۴۱۴ ق.
- جوهری، اسماعیل بن حماد، الصحاح، دار العلم، بیروت، ۱۳۷۶ ق.
- حر عاملی، محمد بن حسن، اثبات الهداة، اعلمی، بیروت، ۱۴۲۵ ق.
- حموی، یاقوت بن عبدالله، معجم البلدان، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۹۷۹ م.
- حنبلی، مرعی بن یوسف، فرائد فوائد الفکر فی الإمام المهدي المنتظر، دار الکتب الاسلامی، قم، ۱۴۲۷ ق.
- زبیدی، محمد بن محمد، تاج العروس، دار الفکر، بیوت، ۱۴۱۴ ق.
- زمخشری، محمود، تفسیر الکشاف، دار الکتب العربی، بیروت، ۱۴۰۷ ق.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، دار القلم، بیروت، ۱۴۱۲ ق.
- راوندی، سعید بن هبة الله، الخرائج و الجرائح، مؤسسه الامام المهدي، قم، ۱۴۰۹ ق.
- رحمان ستایش، محمد کاظم، توثیق و تضعیف قواعد توثیق راویان، دار الحدیث، قم، ۱۳۹۶ ش.
- رستمی محمد علی، بررسی توصیفی تحلیلی کتاب الغیبه نعمانی، بوستان کتاب، قم، ۱۳۹۲ ش.
- ری شهری، محمد، دانشنامه امام مهدی، دار الحدیث، قم، ۱۳۹۳ ش.
- سفارینی نابلسی، محمد، احوال یوم القیامة و علاماتها الکبری، دار المنار، قاهره، بی تا.
- شافعی، یوسف بن یحیی، عقد الدرر فی اخبار المنتظر، مسجد جمکران، قم، ۱۴۲۸ ق.
- شوشتری، محمدتقی، قاموس الرجال، جامعه مدرسین، قم، ۱۴۱۰ ق.
- شوشتری، نور الله، احقاق الحق، کتابخانه مرعشی، قم، ۱۴۰۹ ق.
- صافی گلپایگانی، لطف الله، منتخب الأثر فی الإمام الثاني عشر، وحدة النشر العالمیة، قم، ۱۳۸۰ ش.
- صدوق، محمد بن علی، کمال الدین و تمام النعمة، دار الکتب الاسلامیة، تهران، ۱۳۵۹ ش.

- طوسی، محمد بن حسن، الغيبة، دار المعارف الإسلامية، قم، ۱۴۱۱ق.
- طریحی، فخر الدین، مجمع البحرين، مرتضوی، تهران، ۱۳۷۵ش.
- عدۀ محدثین، الاصول الستة عشر، دار الحديث، قم، ۱۴۲۳ق.
- عیاشی محمد بن مسعود، التفسیر، المطبعة العلمية، تهران، ۱۳۸۰ق.
- فتلاوی، مهدی حمد، سقوط اسرائیل من العلو و الافساد الى الزوال، دار الاسلامیة، بیروت، ۱۴۲۲ق.
- فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، هجرت، قم، ۱۴۰۹ق.
- فیروزآبادی، محمد بن یعقوب، قاموس المحيط، دار الکتب العلمیة، بیروت، ۱۴۱۵ق.
- فیومی، احمد بن محمد، المصباح المنیر، هجرت، قم، ۱۴۱۴ق.
- قرچانلو، حسین، جغرافیای تاریخی کشورهای اسلامی، سمت، تهران، ۱۳۸۰ش.
- قمی، علی ابن ابراهیم، تفسیر القمی، دار الکتب الاسلامی، قم، ۱۴۰۴ق.
- کشی، محمد، الرجال، دانشگاه مشهد، مشهد، ۱۴۰۹ق.
- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، دار الکتب الاسلامیة، تهران، ۱۴۰۷ق.
- کورانی، علی، معجم الأحادیث الإمام المهدی، مسجد جمکران، قم، ۱۴۲۸ق.
- مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، دار إحياء التراث العربی، بیروت، ۱۴۰۳ق.
- محدث نوری، حسین بن محمد، كشف الاستار عن وجه الغائب، مكتبة نینوی، تهران، ۱۴۰۰ق.
- مصطفوی، حسن، التحقيق فی كلمات القرآن الکریم، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، ۱۳۶۸ش.
- مفید، محمد بن محمد بن نعمان بغدادی، الارشاد، کنگره شیخ مفید، قم، ۱۴۱۳ق.
- مفید، محمد بن محمد بن نعمان بغدادی، الاختصاص، کنگره شیخ مفید، قم، ۱۴۱۳ق.
- مقدسی، مطهر بن محمد، البدء و التاريخ، مكتبة الثقافة الدينية، بی جا، بی تا.
- نعمانی، ابن ابی زینب محمد بن ابراهیم، الغيبة، صدوق، تهران، ۱۳۹۷ق.

منبع: فصلنامه علمی پژوهشی مشرق موعود، ش ۴۹.

*مصطفی امیری، دانش آموخته حوزه علمیه قم